

TANULMÁNYOK

BRADÁCS GÁBOR

A TATÁRJÁRÁS OSZTRÁK ELBESZÉLŐ FORRÁSAINAK KRITIKÁJA

The critique of the Medieval Austrian narrative sources on
the Mongol invasion of Hungary (1241–42)

The paper investigates the narrative sources written in Medieval Austria, which contain some information about the Mongol invasion of the Kingdom of Hungary in 1241 and 1242. Examining these sources, we have focused on the information on the strength of the invading Mongol army, the role of the Cumans, the military operations in Hungary, the military and political activity of Duke Frederick II (the Quarrelsome) of Austria, as well the aftermath of the Mongol invasion in Hungary. The analysis of the primary sources and the secondary literature indicates that the Medieval Austrian narrative sources provide an excellent material on the Mongol invasion. The annals of the Cistercian abbey of Heiligenkreuz (Lower Austria), in particular, due to its possible connection with Hungarian monasteries, are quite detailed and well-informed, even if they are inaccurate in some details. That is why the Annals of Heiligenkreuz were often used also by historians of later generations. Our research also indicates that the sources from the Babenberg territories and Salzburg are extremely honest, when regarding the dishonorable military and political actions taken by Duke Frederick II of Austria, as he had ordered to take King Béla IV of Hungary prisoner, or as he probably might have been involved in the assassination of Köten, Khan of the Cumans. A salient feature of these narratives is the lack of information on the warfare, habits and customs of the Mongols, compared to the rich descriptions of Thomas of Spalato or Matthew of Paris.

A szerző tanársegéd a Debreceni Egyetem Egyetemes Történelmi Tanszékén, szakterülete a közép- és kora újkor egyetemes történelme, e-mail: bradacs.gabor@arts.unideb.hu

Keywords: Mongol invasion, Austria, Duke Frederick II (the Quarrelsome) of Austria, King Béla IV of Hungary, historiography

Problémafelvetés

Nem új keletű az a megállapítás, amely szerint az 1241–1242. évi tatárjárás egyik legfontosabb forrás csoportját a középkori osztrák évkönyvek jelentik. Félegyházy József hetven esztendővel ezelőtt megírt tanulmánya annak alapján rangsorolta a rendelkezésre álló forrásokat, hogy ezek időben mennyire állnak közel a Magyarországot végigdúló mongol invázióhoz, valamint mennyire közvetlen a kapcsolatuk az eredeti hírforrással. Ennek alapján megkülönböztette a szemtanúk beszámolóit, az elbeszéléseikre közvetlenül támaszkodó munkákat, valamint a másod- vagy harmadkézből stb. származó információkat felhasználó középkori történelmi munkákat.¹ Arra azonban már nem vállalkozott, hogy a

¹ *Félegyházy* 1941. 5. o.

külföldi forrásokat valamilyen tartalmi, illetve filológiai-szemantikai rendszerbe foglalja, figyelme ugyanis elsősorban három hazai keletkezésű dokumentumra: Rogerius *Carmen Miserabile*-jára, Spalatói Tamás érsek *Historia Salonitana*-jára, valamint az ismeretlen magyar szerzetes tollából származó *Planctus destructionis Hungariae per Tartaros*-ra irányult. Tanulmányunk célja az, hogy a Félegyházy által is említett, közelebről azonban csak kevésbé vizsgált osztrák elbeszélő forrásoknak a tatárjárásra vonatkozó információit forrásérték és filológiai leszármazás alapján megvizsgáljuk. Azt már Félegyházy József is felismerte, hogy – mennyiségük alapján – a szomszédos osztrák területeken keletkezett elbeszélő források tekinthetők a hazai keletkezésű munkák (elsősorban Rogerius *Siralmas éneke*) mellett a Magyarországot sújtó tatárjárás legjelentősebb forrásbázisának.

A középkori Ausztria területén keletkezett, és a vizsgálatunkba bevont forrásokat a következő vizsgálati szempontok és kérdések alapján kívánjuk bemutatni: a legfontosabb kérdés az, mit tudtak Magyarország nyugati szomszédai a tatár haderő létszámáról, összetételéről, illetve ennek kapcsán a kunok szerepéről. A vizsgálat másik fontos problémája az is, hogy ezek az elbeszélő források szerzői mennyire voltak tájékozottak a mongolok felvonulását, valamint a Magyarország területén folytatott harci tevékenységüket illetően, különös tekintettel a muhi csatáról. Tisztázni kívánjuk azt is, hogy a kortársi, illetve a középkor későbbi időszakában keletkezett osztrák elbeszélő források hogyan ítélték meg II. (Harcias) Frigyes szerepét a mongolok elleni küzdelemben, és ezek alapján indokolt-e vajon az osztrák történetírás hagyományos, a XIX. század óta élő képe a „mongolölő” Harcias Frigyes hercegről. Megvizsgáljuk ezenkívül, hogy mennyire tekintették súlyosnak a tatárjárás által okozott pusztulást. Végezetül arra is kitérünk, hogy a Babenberg-tartományok, illetve a salzburgi érsekség területén keletkezett elbeszélő források mennyiben segítik a tatárjárás történetének a megismerését, hogyan viszonyulnak a magyar, illetve egyéb európai forrásokhoz, miben rejlik az egyediségük, és a hadtörténet-írás számára milyen új információkkal szolgálhatnak. Mindezek előtt nem haszontalan áttekinteni a vizsgálatba bevont forrásokat.

A vizsgált források köre

A XIII. század, illetve az utána következő évszázadok Ausztriájának, vagyis a Babenberg, majd később a Habsburg örökös tartományok történetírása már régóta áll a tudományos érdeklődés előterében.² A XIII. század az az időszak, amikor a mai Ausztria területén, elsősorban Felső- és Alsó-Ausztriában, valamint Stájerországban és Karintiában, mint a Babenberg-dinasztia örökös birtokain, kialakult egy sajátos, magát a Német-római Birodalom többi területétől megkülönböztető regionális öntudat. Ez a regionalizmus kiváltképp az elbeszélő forrásokban, elsősorban az évkönyvekben, valamint a XIII. század derekától egyre nagyobb számban keletkező német nyelvű verses krónikákban érhető tetten. A Babenberg-ház 1246. évi kihalása sem okozott különösebb törést ebben a partikulá-

² Az összefoglaló jellegű munkák közül lásd Redlich 1882. 497–539. o.; Klebel 1928.; Lhotsky 1963. 232–233. o.; Uő: Über das Anekdotische im spätmittelalterlichen Geschichtswerken Österreichs. *AÖG* 125. (1966) 76–95. o.; Schmale 1975.; Uiblein 1982.; Andriusch, Johann: Das Ungarnbild in der österreichischen Historiographie im Mittelalters. *Domus Austriae. Eine Festgabe. Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag.* Szerk. Walter Höflchner – Helmut J. Mezler-Andelberg – Othmar Pickl. Graz, 1983. 19–35. o.; Moeglin 1983.

ris öntudatban, sőt valójában az egykori Babenberg-tartományokra támaszkodó Habsburgok megjelenése újabb lendületet adott ennek az osztrák regionalizmusnak.³

A tanulmányunkban huszonkét forrást veszünk szemügyre. A forráshierarchia megállapításában részben a Félegyházy által kidolgozott módszertanra támaszkodunk: megkülönböztethetjük a kortársi, első kézből származó értesüléseken alapuló, illetve a későbbi, már közvetett információforrásokat is felhasználó dokumentumokat, valamint a későbbi, XIV–XV. századi keletkezésű munkákat. Tisztában vagyunk a vizsgálati tárgyunk korlátaival, valamint a feldolgozni kívánt forrásaikkal kapcsolatos módszertani jellegű problémákkal. Gian Andri Bezzola a mongolokról alkotott középkori nyugat-európai nézeteket feldolgozó monográfiájában megfogalmazza azt az alapvető tényt, hogy a térbeli és időbeli távolság azonnal megváltoztatja a legkorábbi híradásokban felbukkanó, egyébként sem túl nagyszámú részleteket. A forrásokat papírra vető ismert vagy ismeretlen szerzők világképe, személyes érdeklődése rögtön megváltoztathatja a szöveg mondanivalóját, tartalmi hangsúlyát. Továbbá az sem teljesen egyértelmű, hogy a térben és az időben viszonylag közel keletkezett dokumentumok (mint például az ausztriai vagy salzburgi kolostorok évkönyvei) többet vagy megbízhatóbbat mondanak-e a tatárjárás eseményeiről, mint például a kölni St. Pantaleon-kolostor évkönyve vagy éppen Matthaues Parisiensis világkrónikája.⁴ Ugyanezzel a forráskritikai problémával találkozhatunk persee Rogeriusnál, egy olyan személynél, aki maga is az események szemtanúja, sőt túlélője volt, ugyanakkor ő csak egy szűk eseményhorizontból (a saját bujkálása és menekülése) reflektálhatott megbízhatóan az eseményekre. Éppen ezért fontos, hogy az egyes forrásokat, forráscsoportokat ne emeljük ki a többiből, hanem egységben, összehasonlító jellegű vizsgálatban értékeljük az általuk elmondottakat.

Az 1240–1270 közötti években készült feljegyzések különböző évkönyvekben találhatóak: a Friesachi Évkönyvek (*Annales Frisacenses*),⁵ az Admonti Évkönyvek (*Annales Admontenses*),⁶ a Garsteni Évkönyvek (*Annales Garstenses*),⁷ a Heiligenkreuzi Évköny-

³ Moeglin 1983. 171–172. o.

⁴ Bezzola 1974. 91. o.

⁵ A friesachi (Karintia) Domonkos-rendi kolostor évkönyve az 1217–1300 közötti évek eseményeinek pontos, ám igen szűkszavú elbeszéléseit tartalmazza. Mérvadó kiadását lásd: *Annales Frisacenses*. MGH SS 24. (1879) Szerk. Ludwig Weiland. 65–67. o.; Iohanni abbatibus Victoriensis Liber certarum historiarum. MGH SS rer. Germ. 36/2. (1910) Szerk. Fedor Schneider. 249–250. o.; magyar fordítása: TE 246–247. o., továbbá: Tatárjárás. 2003. 40–41. o.; Redlich 1882. 527. o.; Klebel 1928. 111. o.; Lhotsky 1963. 198–199. o.; Uiblein 1982. 97. o. Magára a tatárjárásra vonatkozó információk az *Annales Frisacenses* kritikai szövegkiadásának alapjául szolgáló kéziratban (Augsburg, Stadtbibliothek, cod. 143, XIV. század) nem, hanem a párizsi Bibliothèque Nationale cod. lat. 8917. (Suppl. Lat. 1675) szám alatt őrzött kéziratának 101v. lapján olvasható; a kézirat maga a luxemburgi Echternach bencés kolostorából származik a XIII. századból, a bejegyzést azonban egy friesachi szerzetes készítette. A kéziratról lásd: Libaert, Paul: Notice sur 43 manuscrits d'Echternach conservés à la bibliothèque nationale de Paris. *Hémecht. Zeitschrift für luxemburgische Geschichte*, 37. (1985) 58–63. és 70. o.; Muller, Jean-Claude: Faites-moi grâce de ne pas dédaigner mon envoi: Réquisitions de manuscrits et trafic d'incunables à Metz, à Luxembourg et au pas de Trèves par Jean-Baptiste Maugérard sous le Consulat. *Hémecht. Zeitschrift für luxemburgische Geschichte*, 52. (2000) 59. o.

⁶ Az admonti (Stájerország) bencés kolostori évkönyvének 1140 és 1250 közötti folytatása; *Continuatio Admontensis*. MGH SS 9. (1851) Szerk. Wilhelm Wattenbach. 580–593. o.; Klebel 1928. 53–57. o.; Lhotsky 1963. 195–196. o.; Schmale 1975. 185–187. o.; Wattenbach–Schmale 1976. 224–229. o.; Beihammer, Alexander: Die alpenländische Annalengruppe (AGS) und ihre Quellen. *MIÖG* 106. (1998) 253–327. o.

⁷ A garsteni (Felső-Ausztria) bencés kolostor 1181–1257 közötti évkönyve része az ún. Admont-Garsten-Salzburg alpesi évkönyvcsoportnak (AGS-Annalengruppe), amennyiben ez is a Melki Évkönyvek folytatásának tekinthető. Kiadását lásd: *Continuatio Garstensis*. MGH SS 9. (1851) Szerk. Wilhelm Wattenbach.

vek (*Annales Sancrucenses*),⁸ valamint a Lambachi Évkönyvek (*Annales Lambacenses*).⁹ Megemlítendő még egy töredék Melkből (Felső-Ausztria), Ausztria első bencés kolostorából is, ahol egy névtelen szerzetes a tatárjárás idején vagy közvetlenül utána írt egy rövid hexameteres verset „Det scripto clerus, praesens memorare iuventus” kezdettel. Az egész munkán érződik az, hogy a szerzője még az események hatása alatt áll; az a körülmény, hogy a magyarokról és oroszokról harmadik személyben beszél – nem feltétlenül persze, de – utalhat szerzője külföldi, talán éppen ausztriai származására.¹⁰ A pusztítás költői leírásán túl azonban a vers nem tartalmaz közelebbi információt a mongol támadásról, az évszámot sem közli, a pusztítás lírai képekben bővelkedő leírása, Magyarország (és Oroszország) feldúlásának, az emberek halálának és menekülésének a nem túl részletes, mégis érzékletes bemutatása háttérbe szorítja az évkönyvek száraz és adatközlésben rejlő pontosságát.¹¹ Ennél sokkal értékesebb az ún. *Osztrák Ritmusos Krónika* (*Chronicon rhythmicum Austriacum*), amely 877 hexameteres versből álló, a Heiligenkreuzi Évkönyvek és a bécsi Skót-kolostor (*Schottenkloster*) évkönyvének, továbbá saját információinak felhasználásával 1270 körül a klosterneuburgi (Alsó-Ausztria) Ágoston-rendi kolostorban készült alkotás.¹² A Ritmusos Krónika szerzője a szakirodalom általánosan elfogadott nézete szerint egy magyar származású klerikus vagy legalábbis olyan személy lehetett, aki kiismerte magát a hazai gestairódalomban. Ezt támasztja alá az a számtalan értesülés a XIII. század első felének magyarországi eseményeiről, amelynek párhuzamai osztrák forrásokban nem, magyarországi dokumentumokban viszont annál inkább kimutathatóak. A XIII. század közepétől kezdve már a szemtanú tájékozottságával tudósít.¹³ Noha az értesülései vagy akár egyéni élményei nem terjednek ki a tatárjárás részleteire, viszont

---

594–600. o.; magyar fordítása: TE 250. o. és Tatárjárás 2003. 43. o.; *Redlich* 1882. 532. o.; *Dieterich, Julius Reinhard*: Streitfragen der Schrift- und Quellenkunde des deutschen Mittelalters. Marburg, 1900. 113–164. o.; *Schiffman, Konrad*: Zur Garstener Geschichtschreibung, *MIÖG* 23. (1902) 290–292. o.; *Lhotsky* 1963. 196. o.; *Wattenbach – Schmale* 1976. 224–229. o.

⁸ Ausztria első ciszterci kolostora, a felső-ausztriai Heiligenkreuz (Alsó-Ausztria) évkönyvének a második folytatása (1234–1266 között) tartalmaz a magyarországi tatárjárásra vonatkozólag igen részletes, noha nem mindig pontos leírást. Kiadása: *Continuatio Sancrucensis* II. MGH SS 9. (1851) Szerk. *Wilhelm Wattenbach*. 637–646. o.; magyar fordítása: TE 250–254. o. és Tatárjárás 2003. 43–45. o.; *Lhotsky* 1963. 183. o.

⁹ Bencés kolostor Felső-Ausztriában. Az évkönyv kiadása: *Continuatio Lambacensis*. MGH SS 9. (1851) 556–561. o.; az évkönyvről lásd *Lhotsky* 1963. 179–181. o.; *Schmale* 1975. 160–163. o.; *Sommerlechner, Andrea*: Stupor mundi? Kaiser Friedrich II. und die mittelalterliche Geschichtsschreibung. (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom, 1/11) Wien, 1999. 577. o.

¹⁰ *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. Edidit *Hieronymus Pez*. Tom. II. Lipsiae–Ratisbonae, 1725. 398. o.: „Hunos, Rutenos hujus vesania gentis / Cum serit atque necat; hos vastat, concremat illos, / Praegnantisque secat, viduas fugat atque pupillos”; *Lhotsky* 1963. 232. o.; *Wattenbach – Schmale* 1976. 192. o.

¹¹ A tatárjárást feldolgozó többi verses elbeszélés hasonló módszertani problémáira hívja fel a figyelmet *Bezola* 1974. 90. o.

¹² Kiadása: *Chronicon rhythmicum Austriacum*. MGH SS 25. (1880) Szerk. *Wilhelm Wattenbach*. 350–368. o. A krónikáról lásd még: *Klebel* 1928. 52. o.; *Lhotsky* 1963. 190–191. o.; *Moser-Mersky* 1965.; *Wattenbach – Schmale* 1976. 222. o.; *Haider, Siegfried*: Die schriftlichen Quellen zur Geschichte des österreichischen Raumes im frühen und hohen Mittelalter. In: *Die Quellen der Geschichte Österreichs*. Szerk. *Erich Zöllner*. Wien, 1982. (Schriften des Instituts für Österreichkunde, 40.) 44. o.; *Knapp, Fritz Peter*: Die Literatur des Früh- und Hochmittelalters in den Bistümern Passau, Salzburg, Brixen und Trient: von den Anfängen bis zum Jahre 1273. In: *Geschichte der Literatur in Österreich von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Band 1. Szerk. *Herbert Zeman*. Graz, 1994. 206–208. o.

¹³ *Moser-Mersky* 1965. 19–21. o.; *Körmendi Tamás*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. PhD-értekezés. (Kézirat). Budapest, 2008. 31–32., 49., 60–63. o.

nagyon érzékletes, és rendkívüli módon visszaadja a háborús pusztítás és a félelem érzetét.¹⁴ A Zwettli Évkönyvek harmadik folytatását (*Continuatio Zwettlensis III*) éppen 1241 után kezdték és egészen a XIV. század közepéig folytatták, így meglehetősen biztonsággal lehet ezt a művet is ide az első csoportba sorolni, hiszen a névtelen ciszterci szerzetes által leírtakat nagyjából az eseményekkel egy időben jegyezte fel.¹⁵

A második csoportba az 1270 és 1300 között keletkezett források tartoznak. Műfajukat tekintve az ide tartozó források is zömmel évkönyvek Melkből (*Annales Mellicenses*),¹⁶ Bécsből (*Annales Praedicatorum Vindobonensium*)¹⁷ és Salzburgból (*Annales Sancti Rudperti Salisburgenses*).¹⁸ Véleményünk szerint külön csoportként azért lehet őket számon tartani, mert noha újabb információkkal nem szolgálnak az 1241. évi magyarországi tatárjárásról, inkább csak másod- vagy harmadkézből származó, közvetett információkat vesznek figyelembe, ugyanakkor a későbbi krónika- és évkönyvirodalom sokat idézett forrásaivá váltak. Ugyanehhez a csoporthoz tartozik a *Catalogi archiepiscoporum Salisburgensium*, amely Rudolf von Hoheneck érsekig (1284–1290) tárgyalja a salzburgi érsekség történetét, némi kitekintéssel Salzburg határain túlra is.¹⁹ Ez a munka az 1241. évhez kapcsolódóan röviden megjegyzi, hogy „a magyarok királya legyőzetett”.²⁰

A forráshierarchia harmadik csoportjába tartozó XIV–XV. századi írások nem rendelkeznek önálló forrásértékkel, új információt nem tartalmaznak az előző két csoporthoz képest. A korábbiakon kívül nagymértékben támaszkodnak még Troppaui Márton 1277 után írt pápa- és császárrónikájának adataira is.²¹ A Paltram Vatzó bécsi polgármester-

¹⁴ Bezzola 1974. 97. o.

¹⁵ Continuatio Zwettlensis III. MGH SS 9. (1851) 655–669. o.; az idézett hely uo. 655. o.

¹⁶ Annales Mellicenses. MGH SS 9. (1851) Szerk. *Wilhelm Wattenbach*. 484–536. o.; CFH 1. (1937) 155–156., 754–756. o.; *Redlich* 1882. 499–502. o.; *Lampel, J.*: Über die Benützung von Bruns Sachsenkrieg in den Melker und Admonter Annalen. *MIÖG Ergänzungsband* 6. (1901) 172. o.; *Klebel* 1928. 43–176. passim; *Lhotsky* 1963. 176–178. o.; *Schmale* 1975. 148–158. o.; *Uiblein* 1982. 96–97. o.; *Haider* 1982. 35–38. o.; *Sommerlechner* 1999. 576–577. o.

¹⁷ Continuatio Praedicatorum Vindobonensium. MGH SS 9. (1851) Szerk. *Wilhelm Wattenbach*. 725–732. o.; CFH 1. (1937) 181–184. o.; *Klebel* 1928. 111. o.; *Lhotsky* 1963. 193–194. o.; *Uiblein* 1982. 96. o.; *Knapp, Fritz, Peter*: Die Literatur in der Zeit der frühen Habsburger bis zum Tod Albrechts II. 1358. In: *Geschichte der Literatur in Österreich 2/1*. Szerk. *Herbert Zeman*. Graz 1999. 53., 56. o.; *Sommerlechner* 1999. 578. o.

¹⁸ Az Annales Sancti Rudperti Salisburgenses 1286-ig tárgyalja az osztrák területek és a világ fontosabb történéseit. Kiadása: Annales Sancti Rudperti Salisburgenses. MGH SS 9. (1851) Szerk. *Wilhelm Wattenbach*. 760–810. o.; CFH 1. (1937) 676–682. o.; *Redlich* 1882. 535. o.; *Dieterich* 1900. 113–164. o.; *Klebel* 1928. 125–134. o.; *Lhotsky* 1963. 197. o.; *Wattenbach – Schmale* 1976. 224–227. o.; *Uiblein* 1982. 95–96. o.; *Kusternig, Andreas*: Erzählende Quellen des Mittelalters. Die Problematik mittelalterlicher Historiographie am Beispiel der Schlacht bei Dürenkrut und Jedenspeigen 1278. Wien–Köln, 1982. 66–70. o.; *Müller* 1983. 160. o.; *Sommerlechner* 1999. 579. o.; *Stelzer, Winfried*: ‘Weichard von Polheim’. VL² 10. (1999) 785–786. o.

¹⁹ Catalogi archiepiscoporum Salisburgensium. MGH SS 13. (1881) Szerk. *Oswald Holder-Egger*. 353–356. o.; *Müller* 1983. 61–63., 124. o.; *Uő*: Die spätmittelalterliche Bistumsgeschichtsschreibung. Überlieferung und Entwicklung. (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 44) Köln–Weimar–Wien, 1998. 191. o.

²⁰ MGH SS 13. (1881) 356. o.: „M°, duo C°, quater X°, I. vincitur Ungarie rex”

²¹ Martini Oppaviensis Chronicon pontificum et imperatorum. MGH SS 22. (1872) Szerk. *Ludwig Weiland*. 377–482. o.; magyar fordítás: TE 256–257. o.; *Brincken, Anna-Dorothee von den*: Studien und Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau. Erfahrungen mit einem massenhaft überlieferten Text. DA 41. (1985) 460–531. o. és 45. (1989) 551–591. o.; *Uő*: Martin von Troppau. In: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im späten Mittelalter*. Szerk. *Hans Patze*. Sigmaringen, 1987. 155–193. o.; *Uő*: ‘Martin von Troppau’. VL² 6. (1987) 158–166. o.; *Ikas, Wolfgang-Valentin*: Martin von Troppau (Martinus Polonus), O. P. (†1278) in England: überlieferungs- und wirkungsgeschichtliche Studien zu dessen Papst- und Kaiserchronik. Wiesbaden, 2002. (Wissensliteratur im Mittelalter, 40.)

nek (†1304) tulajdonított, 1301 körül írt, majd 1455-ig folytatott *Chronicon Austriacum*,²² a XIV. század elején lejegyzésre került, ismeretlen szerzőtől származó *Historia Australis*²³ vagy ez utóbbival jelentős szövegszerű egyezéseket mutató ún. Leobeni Névtelen (*Anonymus Leobensis*)²⁴ 1343 körüli krónikája mind a Heiligenkreuzi Évkönyv adatait vették át, minimális változtatással. A karintiai Viktring ciszterci kolostorának apátja, János 1343 körül lejegyzett krónikája, az Igaz történetek könyve (*Liber certarum historiarum*) Troppai Márton pápa-császár krónikájának és az *Annales Sancti Rudberti Salisburgensis* adatainak felhasználásával készült. Forrásait mindössze néhány önálló részlettel egészítette ki, mint az a hexameteres sor, amely szerint „IV. Béla idején a magyarok nemzetségére sötétség borult”.²⁵ A bécsi Skót Kolostor (Schottenkloster) XV. században élt apátja, Leibizi Márton (†1464) sajátos hangvételű és stílusú, párbeszédes formájú *Senatorium sive dialogus historicus* címet viselő, 1460 körül keletkezett emlékirata a magyarországi tatárjárásról a lengyelországi és sziléziai események, egészen pontosan Sziléziai Szent Hedvig fia, II. Henrik herceg halálának kapcsán emlékezik meg.²⁶ A középkori osztrák történetírás nagy szintézisreemtő és összegző egyénisége, Thomas Ebendorfer valamenyi nagyobb történelmi munkájában megemlékezik a tatárjárásról. Legnagyobb terjedelemben a monumentális *Chronica regum Romanorum*-ban (1449–1450) ír az 1241–42. év eseményeiről Beauvais-i Vince, az Anonymus Leobensis, a Heiligenkreuzi Évkönyvek és a Budai Krónika egyik kéziratának a felhasználásával.²⁷ A magyar krónikás hagyományra támaszkodik még a *Cronica Austrie* című, 1451 és 1464 között írt munkájában is, kiegészítve azt a *Continuatio Sancrucensis*-szel.²⁸ A császárkrónika párjának tekinthető pápokrónika (*Chronica pontificum Romanorum*, 1458–1463 között) a fentiekhez hasonlóan szintén Beauvais-i Vince és az *Annales Sancti Rudberti Salisburgensis* vonatkozó részleteit vette át.²⁹

Az elbeszélő forrásokhoz tartoznak a levélirodalom alkotásai is, amelyre példa II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg levele IV. Konrád választott német királynak (1237–1254), 1241. június 13-i keltezéssel.³⁰ Levelében az osztrák herceg tanácsokat ad a tatárok elleni hadviselés lehetőségeiről, a birodalmi csapatok mozgósításának szükségességéről és felvonultatásáról Magyarországon és Csehországon keresztül, valamint a tatárok Ausztria elleni tevékenységéről, amelyet azonban maga Frigyes sem ítélte súlyosnak. Ezt

²² Pez 1721. col. 707–724., 756–728.; az idézett hely uo. col. 712–714.; CFH III. 1957–1958. o.

²³ *Historia Australis*, vagy Anonymi *Chronicon Austriacum*. *Rerum Austriacarum scriptores et alia monumenta diplomatica*. Szerk. *Adrian Rauch*. Tom. II. Vindobona, 1793. 213–300 o.; az idézett hely uo. 243–246. o.; CFH I. 506–507. o.

²⁴ Pez 1721. 815–816. o.; CFH I. 270–271. o.

²⁵ Iohannis abbatiss Victorienis *Liber certarum historiarum*. Tom. 1–2. MGH SS rer. Germ. 36/1. Szerk. *Fedor Schneider*. Hannover–Leipzig, 1909. Az idézet helye: I. k. 186. o. „Sub Bela quarto gens Ungara stetit in arto”.

²⁶ Pez 1725. 667–668. o.: „In Slesia habes sanctam Hedwigem, quae fuit ducissa Slesiae et privata viro in viduitate sanctissime vixit, et canonizata est. Tempore suo venerunt Tartari et destruxerunt Hungariam et Slesiam, et occiderunt filium eius.”

²⁷ *Thomas Ebendorfer*: *Chronica regum Romanorum*. MGH SS rer. Germ. NS 18/1. Szerk. *Harald Zimmermann*. Hannover, 2003. 454–455., 466., 469–470. o.

²⁸ *Thomas Ebendorfer*: *Cronica Austrie*. MGH SS. rer. Germ. NS 13. Szerk. *Alphons Lhotsky*. Berlin–Zürich, 1967. 112–113. o.

²⁹ *Thomas Ebendorfer*: *Chronica pontificum Romanorum*. MGH SS rer. Germ. NS 16. Szerk. *Harald Zimmermann*. München, 1994. 408., 421. o.

³⁰ *Wenzel* 1861. 136–137. o. (80. szám); TE 375–377. o.; Tatárjárás 2003. 167–168. o.

írja: „kérésekre megírjuk mindazt, amit a fent mondott nép [a tatárok – B. G.] bőszt dűhe országunk határai mentén váratlanul és galádul véghezvitt; itt most pillanatnyilag megtorpantak, mert a mi közellétünktől igen megrettentek, s ők csak száz közrendű személyt öltek meg, míg a mieink közülük háromszázat vagy annál többet is levágtak.”³¹ (Gy. Ruitz Izabella fordítása.) Hasonló tartalmú, ám sokkal rövidebb terjedelmű levélben foglalkozik Frigyes herceg a tatárjárás fejleményeivel, amelyet a konstanzi püspöknek, Heinrich von Tannenak (1233–1248) és a püspökség káptalanjának címzett 1241. június 22-én: megemlékezik arról, hogy a Babenberg-tartományba betörő tatár sereg harcosai közül hetvenet vagy még annál is többet megöltek a herceg katonái.³²

Az 1241–42. évi tatárjárás a középkori osztrák történetírásban

A tatárjárás időpontját tekintve nincs eltérés az osztrák évkönyvek és a magyar források tudósításai között. Az 1241. évvel kapcsolatban nem csupán a Magyarország elleni támadásról, de azt megelőzően egy napfogyatkozásról is említést tesznek az admonti, a garsteni, heiligenkreuzi és a salzburgi évkönyvek,³³ valamint az Osztrák Ritmusos Krónika (ez utóbbi a napfogyatkozást 1240-re teszi).³⁴ A Lambachi Évkönyvek névtelen írója a két eseményt, vagyis a napfogyatkozást és a tatárjárást már két különböző időpontra helyezte, előbbit 1239-re, az utóbbit a többi forráshoz hasonlóan 1241-re.³⁵ A napfogyatkozás szerepel Spalatói Tamás *Historia Salonitana*-jában is, a krónikája szerint 1241. október 6-án történt ez az esemény.³⁶

Harcias Frigyes szerepének a megítélése különösen érdekes: a tatárjárás során véghezvitt tetteiről kizárólag Rogeriustól, illetve Frigyes saját, fentebb ismertetett leveleiből vannak ismereteink. Rogerius beszámol a herceg összecsapásáról a tatárokkal, ahol Frigyes – legalábbis a *Siralmas ének* tanúsága szerint – személyes bátorságával is kitűnt, de ezen

³¹ *Wenzel* 1861. 136. o.: „que predictorum rabies subito et nequiter circa limites nostre terre perpetravit, infra quos sunt tantum ad momentum temporis demorati, eo quod nostram presenciam, que vicina fuerat formidarent, occisis tantum centum personis humilibus, ex ipsisque trecentis per nostros vel amplius interfectis, scribimus ut petistis.”

³² A levélnek még nincs magyar fordítása; mérvadó kiadását lásd: *Wenzel* 1861. 138. o. (81. szám): „Rumores de actibus et processu Tartarorum, quas vestra dilectio desiderat per nos scire, uobis scribimus ut petistis. Regnum Hungarorum eiecto rege, duce Polonorum interfecto, in desolacionem transitit generalem per predictorum rabiem et insultum, quique eciam cum ad terram nostram pervenirent et pauperum personas circa limites attererent percurrando, ex ipsis per exercitia nostre milicie septingenti uel amplius ceciderunt, ponentes in Domino fiduciam et spem certam, quod amplius ad honorem Dei et totius christianitatis per nos potenter dictorum turbini resistatur Tartarorum, licet illorum potentia atque uirtus super plurima regna hactenus sit extensa. Ad hoc quia dilectioni vestre non immerito eo, quod ad nostra beneplacita exponitis vos paratos, adesse debemus et uolumus nunc et semper fiducialiter a nobis a modo expetatis, que uestre placita fuerint voluntati. Que et nos parati offerre sincero erimus affectu.”

³³ MGH SS 9. 593., 597., 640., 787. o.

³⁴ *Chronicon rhythmicum Austriacum* 360. o. (499–502. vers): „Anno quadragesimo Christi prenotatur / Ducentis millesimus, quo depopulantur / Polonus, et Ungarus tunc exterminatur. / Esse papa desiit, et sol obscuratur.”

³⁵ *Annales Lambacenses* 559. o.: „Eclipsis solis facta est, 3. Nonas Iunii, circa horam nonam.”

³⁶ *Thomae archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. In: *Central European medieval texts*. 4. Szerk. *Olga Perić – Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweneey*. Budapest–New York, 2006. 254. o.: (c. 36) „Eo autem tempore, anno videlicet incarnationis millesimo CCXLI sexto die intrante Octobri, die dominica, iterum factus est solis defectus totusque aer obscuratus est, fuit orror magnus in omnibus, velud in ea eclipsi, que facta est tertio anno precedente, ut supra tetigimus.”

kívül a herceget is megemlíti azok között, akik részese lehettek a Kötöny kun vezér elleni összeesküvésben, illetve meggyilkolásában.³⁷ A tatárokkal vívott küzdelemről Frigyes is ír a IV. Konrád királynak szóló levelében, azonban jóval kevésbé olvasmányos stílusban, mint azt teszi Rogerius. Ez egyébként felvet egy fontos kérdést, amelyre azonban a jelen tanulmány keretei között most nem fogunk választ keresni, mégpedig azt, hogy mennyire helytálló Rogerius beszámolója II. Frigyes hercegnek a tatárokkal Pest mellett vívott harcáról? Magát a küzdelem tényét nincs okunk kétségbe vonni, hiszen azt Frigyes is megerősíti levelében. Ő maga egyéb ütközetekben is részt vett az élete során többször is, számos alkalommal bizonyítva személyes bátorságát; legyen itt elég csak az 1246. évi Lajta menti csatát megemlíteniünk, ahol éppen a IV. Bélával vívott ádáz küzdelmében maga a Babenberg-herceg is életét veszítette.³⁸ Az azonban, ahogy Rogerius bemutatja az összecsapást, két dologra enged következtetni: vagy egy szemtanú beszámolóját vette alapul, vagy esetleg a saját olvasmányélményeit, kiváltképp lovagregényeket, vagy antik szerzők műveit használta fel a Rákos mezején vívott harc leírásánál. Az akció koreográfiája (Frigyes az egyik tatár harcost a lándzsájával terítette le, majd egy másiknak a pallosával vágta le a karját) mindenestre kísértetiesen emlékeztet Plutarkhosz Nagy Sándor-életrajzának egy jelenetére, amelyben Nagy Sándor és testőre, Kleitosz, párbajt vívnak a perzsa vezérekkel.³⁹ Noha Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* címet viselő munkája (köztük a Nagy Sándor-életrajzzal) a középkor során majdnem ismeretlen volt nyugaton egészen a XIV–XV. századig (az első latin nyelvű fordítása csak 1471-ben jelent meg), a bizánci irodalmon és a különböző lovagregényeken és Nagy Sándor-regényeken keresztül valamiféle recepciója lehetett a nyugati történetírásban.⁴⁰ A Rogerius-filológia kutatóinak érdemes figyelembe venniük ezt a körülményt, ennek további vizsgálatára azonban a jelen tanulmány keretei között nincs mód.

II. Frigyes kapcsán ki kell térni egy másik problémára is, nevezetesen arra, hogy az osztrák herceg miért jelent meg egy ilyen kis erővel, amelyről már a kortárs Rogerius is joggal állapíthatta meg, hogy ez a kis csapat kevés lesz a tatárok megállítására.⁴¹ Sem a magyar, sem pedig az osztrák történetírás nem próbált meg választ találni arra, Frigyes

³⁷ *Rogerius*: Carmen miserabile. SRH 2. 565–567. o. (23–24. fejezet.)

³⁸ *Scheibelreiter, Georg*: Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren. Wien–Köln–Weimar, 2010. 343–345. o.; *Dopsch – Brunner – Weltin* 1999. 202. o.

³⁹ *Plut. Alex.* 16, 4.

⁴⁰ Ehhez lásd többek között: *Berschin, Walter*: Sueton und Plutarch im 14. Jahrhundert. In: *Biographie und Autobiographie in der Renaissance: Arbeitsgespräch in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel vom 1. bis 3. November 1982. Vorträge. Szerk. August Buck.* Wiesbaden, 1983. 35–44. o.; *Blackwell, Constance T.*: Humanism and Politics in English Royal Biography: The Use of Cicero, Plutarch, and Sallust in the Vita Henrici Quinti (1438) by Titus Livius de Frulovisi and the Vita Henrici Septimi (1500–1503) by Bernard André. In: *Acta Conventus Neo-Latini Sanctandreani: St Andrews 24 August to 1 September 1982. Szerk. Ian Dalrymple McFarlane.* Binghamton (NY) – New York, 1986. 431–440. o.; *Pade, Marianne*: The Latin translations of Plutarch's Lives in fifteenth century Italy and their manuscript diffusion. In: *The classical tradition in the middle ages and the Renaissance: Proceedings of the first European science Foundation Workshop on „The Reception of classical texts”.* (Florence, Certosa del Galluzzo, 26–27 June 1992.) Szerk. *Claudio Leonardi és Birger Munk Olsen.* Spoleto, 1995. 169–183. o.; *Heitmann, Klaus*: Zur Rezeption humanistischer Übersetzungen aus dem Griechischen am burgundischen Hof: Olivier de la Marche, Plutarch und Diodor. In: *Text und Tradition: Gedenkschrift Eberhard Leube. Szerk. Klaus Ley – Ludwig Schrader – Winfried Wehle.* Frankfurt am Main, 1996. 147–162. o.

⁴¹ *Rogerius*: Carmen miserabile. 565. o.: „Illud non est aliquid obmittendum, quod dux Austrie rogatus a rege venerat, sed cum paucis tanquam facti nescius et inermis.”

herceg miért érkezett IV. Béla segítségére egy akkora különítménnyel, amely alig lehetett nagyobb a testőrségénél. A XIX. és a XX. század történészei ezt a tényt minden további magyarázat nélkül regisztrálták.⁴² Ugyanakkor a magyar történetírás számol azzal, hogy mégis az osztrák herceg volt az egyetlen, aki IV. Béla megsegítésére jött, de idő hiányában nem tudott jelentősebb létszámú kontingenst összegyűjteni. Az osztrák történettudomány, főleg az elmúlt évtizedekben, a rendelkezésre álló kortársi források alapján kezd leszámolni Harcias Frigyes, mint a „mongolverő hős” történeti képével.⁴³ Van egy körülmény, amellyel sem az osztrák, sem a magyar történettudomány nem számolt még eddig, egy kényszerítő erejű jogi dokumentum, amely nem más, mint a középkori osztrák hercegség 1156-ban kiadott „alapító okirata”, a *Privilegium minus*.⁴⁴ A *Privilegium minus* hatodik pontja rendelkezik az osztrák herceg kötelezettségeiről a birodalom felé. Itt olvashatjuk a következőket: „Továbbá semmilyen hadjáratra nem köteles elmennie, kivéve azokra, amelyekre a császár az Ausztriával szomszédos királyságok és tartományok ellen ad parancsot.”⁴⁵

Ennek a jogszabálynak a fontosságát megérthetjük akkor, ha tudjuk, hogy az osztrák hercegek – a *Privilegium minus* címetzettjétől, II. (Jasomirgott) Henriktől kezdve II. (Harcias) Frigyesig – a szomszédos területek, elsősorban Csehország és Magyarország irányába igen aktív külpolitikát folytattak.⁴⁶ Az a tény, hogy a birodalomtól északra és nyugatra eső területeken, illetve Itáliában nem kellett hadat viselniük Ausztria hercegeinek (annak mindenféle költségével és egyéb terhével egyetemben), egyedül a Babenberg-területek szomszédságában és kizárólag császári felhatalmazás alapján, jelentős szuverenitást és széles körű katonai mozgásteret biztosított a Babenbergeknak a birodalmi külpolitika keretein

⁴² Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin*. 1. kötet: A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1984. 43. o. (a vonatkozó fejezet Borosy András munkája); *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2003. 156. o.; *Varga Gábor*: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. (Studia Hungarica: Schriften des Ungarischen Instituts München, 49.) München, 2003. 259–260. o.

⁴³ *B. Szabó* 2010.² 118. o.; *Dopsch – Brunner – Weltin* 1999. 195–196. o. (a vonatkozó fejezet Karl Brunner munkája); *Giessauf, Johannes*: Herzog Friedrich II. von Österreich und die Mongolenfahr 1241/42. In: Forschungen zur Geschichte des Alpen-Adria-Raumes. Festgabe für em. o. Univ.-Prof. Dr. Othmar Pickl zum 70. Geburtstag. Szerk. *Herwig Ebner*. Graz, 1997. 173–199. o. (főleg 183–192. o.); a hagyományos osztrák állásponthez alapvető: *Strakosch-Grassmann, Gustav*: Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242. Innsbruck, 1893. (főleg 77–88. o.); *Lechner, Karl*: Die Babenberger. Markgrafen und Herzöge von Österreich, 976–1246. (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 23.) Wien–Köln–Weimar, 1994.⁵ 291–292. o. (a IV. Bélától kikényszerített nyugat-magyarországi vármegyéket Lechner szerint arra használta Frigyes, hogy egy azokat megerősítve, akadályt létesítsen a mongol támadással szemben; ezzel szemben lásd *Dopsch – Brunner – Weltin* 1999. 196. o. és *Giessauf* 1997. 188–192. o.)

⁴⁴ Alapvető kiadása: *Appelt, Heinrich*: Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich. Wien–Köln–Graz, 1976. 96–99. o.; további szakirodalom: *Mayer, Theodor*: Das österreichische Privilegium minus. *Mitteilungen des oberösterreichischen Landesarchivs*, 5. (1957) 9–60. o.; *Fichtenau, Heinrich*: Von der Mark zum Herzogtum. Grundlagen und Sinn des „Privilegium minus” für Österreich. München, 1965.; *Tangl, Michael*: Die Echtheit des österreichischen Privilegium minus. In: Das Mittelalter in Quellenkunde und Diplomatik. Ausgewählte Schriften. Szerk. *Michael Tangl*. 2. k. Graz, 1966. 678–697. o.; *Lechner* 1994. 155–164. o.; *Dopsch – Brunner – Weltin*, 1999. 137–141. o.; *Schmid, Peter – Wanderwitz, Heinrich* (szerk.): Die Geburt Österreichs: 850 Jahre Privilegium minus. Regensburg, 2007.; *Scheibelreiter* 2010. 211–216. o.

⁴⁵ *Appelt* 1976. 99. o.: „Nullam quoque expeditionem debeat, nisi quam forte imperator in regna vel provincias Austrie vicinas ordinaverit.”

⁴⁶ *Hanko, Helmut*: Herzog Heinrich II. Jasomirgott. Pfalzgraf bei Rhein – Herzog von Bayern – Herzog von Österreich. Darmstadt, 2012. 106., 108. o.

belül. Ezeken a keleti területeken a Babenberg-dinasztiának közvetlen politikai érdekeik is lehettek. Harcias Frigyes herceg még 1241. március közepén jött Magyarországra,⁴⁷ IV. Konrád választott német király azonban csak pünkösdkor (május 19.), az esslingeni királyi udvarban hirdette meg az egész birodalomra kiterjedő keresztes hadjáratot a tatárok ellen.⁴⁸ A király atyja, II. Frigyes német-római császár a tatárok elleni hadjáratra felszólító birodalmi parancsát még később, június 20-án hirdette ki.⁴⁹ Figyelemreméltó az is, hogy a fiatal király a tatárok elleni háborús felkészülésről szóló rendelkezésében utasítja a fejedelmeket arra, hogy nem kell a tatárok ellen hadba szállniuk, csupán a saját határaikat kell védeniük velük szemben, illetve a lehetőségek szerint meg kell akadályozniuk a tatárok egyesített felvonulását.⁵⁰ Mindezt figyelembe véve, azt mondhatjuk, hogy Harcias Frigyes egy teljesen önálló, ráadásul a passzív védekezés helyett a megelőző csapás eredményességében bízó katonai akciót vezetett a tatárok ellen, azonban ezt a küldetését sem katonailag, sem politikailag nem készítette elő, és így ezzel a későbbiekben rendkívül nagy kárt okozott. Kötöny halála kapcsán a Heiligenkreuzi Évkönyvek – Rogerius-szal ellentétben – már kész tényként kezelik az osztrák herceg felelősségét a kun fejedelem meggyilkolásában, mivel az évkönyvíró szerint Kötöny saját és feleségeinek az életét éppen a Frigyes-től való félelmében dobta el.⁵¹ II. Frigyes hercegnek a tatárjárás során véghezvitt tetteiről egészen negatív képet fest a forrásként elsőrangú Garsteni Évkönyvek szerzője. Rogeriushoz hasonlóan beszámol arról, hogy Frigyes „a mindenünnen összegyűjtött hadseregével Magyarország királyát, Bélát igen szorult helyzetbe hozta. A magyar király csak zálóggal biztosított hatalmas pénzösszeg révén tudott bosszúálló kezei közül kimenekülni.”⁵²

A jeles XV. századi humanista, Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa (1458–1464) az 1453 és 1458 között írt monumentális Ausztria-történetében, a *Historia Australis*-ban (más címen: *Historia Friderici III imperatoris*), amely mű egyébként az Itálián kívüli első humanista országtörténet,⁵³ érdekes véleményt fogalmazott meg Harcias Frigyesről. Aeneas Sylvius szerint Frigyes herceg, aki bár „a nagy tettek embere, aki híres

⁴⁷ B. Szabó 2010. 117. o.

⁴⁸ Mandata contra Tartaros. MGH Const. 2. Szerk. Ludwig Weiland. Hannover, 1894. 444–446. o. (335–336. szám.)

⁴⁹ Encyclica contra Tartaros. MGH Const. 2. Szerk. Ludwig Weiland. Hannover, 1894. 322–325. o. (235. szám.)

⁵⁰ Praecepta bellica. MGH Const. 2. Szerk. Ludwig Weiland. Hannover, 1894. 445. o. (335. szám): „Principes non ineant campestre bellum cum Tartaris, sed terminos suos defendant; ne si contingeret eos succumbere, quod Deus avertat, non possent vires suas de cetero congregare.”

⁵¹ Continuatio Sancrucensis II. 640. o.: „quorum rex nomine Gutan se ipsum interfecit, prius interfectis duabus reginis et aliis qui secum in domo convenerant, pre timore ducis Austriae, qui domum illum impugnavat et tandem expugnabat. Vö.: Rogerius tudósításával (Carmen miserabile, 567. o.: Quidam autem vulgus hoc facinus duci Austriae imputare, ab aliis vero de mandato regis dicitur esse factum tamen)”, aki mind a király, mind a herceg felelősségét egyaránt felveti.

⁵² Continuatio Garstensis. 597. o.: (1242) „Fridericus dux Austriae miles potens, strenuus et ad arma perfectus, Belam regem Hungarie collecto exercitu hinc et inde suis viribus inclinavit, et ipse rex per multam peccuniam pignore confirmatam, manus eius et indignationem declinavit.” A XIX. század romantikus nacionalista osztrák történetírásának az egyik legismertebb alakja, Julius Franz Schneller szerint IV. Béla kifosztása és a nyugat-magyarországi vármegyék elorzása abból a célból történt, hogy az osztrák és a stájer határokat a mongol támadások ellen II. Frigyes herceg megvédhesse; ez a vélemény a XX. század közepéig is gyakran felbukkant. Geschichte von Oesterreich und Steiermark. 2. k. Dresden, 1828. 17. o.

⁵³ Modern, kritikai kiadása: Aeneas Sylvius Piccolomini: Historia Austrialis. MGH SS. rer. Germ. N. S. 24. Hannover, 2009. Szerk. Julia Knödler – Martin Wagendorfer.; Uiblein 1982. 106–107. o.; Montecalvo, Rolando: The New ‚Landesgeschichte‘: Aeneas Silvius Piccolomini on Austria and Bohemia. In: Pius II „el

volt a fegyverei dicsőségéről, a kegyessége jeleiről, ékesszólásáról és a lelke nagyságáról”, mégis ő ösztökélte a tatárokat – legalábbis a közhiedelem szerint – a Magyarország elleni támadásra, mivel Béla király nem akart neki engedelmeskedni.⁵⁴ Igen érdekes tehát, hogy a II. Frigyes herceg személye körüli történetírói diskurzus már a középkorban kezdetét vette, de ennél fontosabb az, hogy ez a vita korántsem a „nemzeti” történetírások között zajlott, hiszen a herceg személye és a tatárjárás idején tanúsított magatartása a magyar történetírás mellett éppúgy kiváltotta a középkori osztrák történetírók egy részének a jogos bírálatát.

A XIX. századi tudományos és kritikai osztrák történetírás jóval elfogultabb volt a középkorinál, és a kortársi forrásokat is messze figyelmen kívül hagyta II. (Harcias) Frigyesnek a tatárjárásban betöltött szerepéről.⁵⁵

A forrásaink a tatárok létszámáról nem árulnak el pontos adatokat: leginkább „megszámlálhatatlan sokaságról” írnak.⁵⁶ Thomas Ebendorfer az *Osztrák Króniká*-jában (*Cronica Austrie*) az igen valószínűtlen ötszázazret adja meg a támadó mongol hadsereg létszámaként.⁵⁷ Abban valamennyi osztrák elbeszélő forrás megegyezik, a többi nyugat-európai forráshoz hasonlóan, hogy az országot a tatárok támadták meg, itt azonban szóba kerülnek a kunok is, mint a tatárok szövetségesei. A Heiligenkreuzi Évkönyvek névtelen szerzője még ennél is tovább megy. Szerinte először a kunok Kötöny (itt: *Gutan*) nevű „királyuk” vezetésével költöztek be Magyarországra, és arra kérték a magyar királyt, hogy „telepítse le őket országá földjén, azt színelve közben, hogy majd keresztényekké lesznek.”⁵⁸ (Csonka Ferenc fordítása.)

A következő évben azonban a többi kun kívülről megtámadta az országot, egyesültek a már Magyarországon élő testvéreikkel, majd (Kötöny halála után) vereséget mértek a magyar király seregére Pest mellett. Valószínű, hogy a névtelen évkönyvíró egyetlen ese-

più expeditivo pontefice“. Selected Studies on Aeneas Silvius Piccolomini (1405–1464). Szerk. Zweder R. W. *von Martels – Arie Johan Vanderjagt*. Leiden–Boston, 2003. 55–86. o.; *Wagendorfer, Martin*: Studien zur Historia Australis des Aeneas Silvius de Piccolominibus. *MIÖG Ergänzungband* 43. Wien–München, 2003.

⁵⁴ *Eneas Silvius Piccolomini*: Historia Australis 409. o.: „Fuit autem Henricus [a krónika harmadik szerkesztése egyik, Vatikánban őrzött kéziratán – Biblioteca Apostolica Vaticana, Chigiani I. VIII 283, 56’ – olvasható: *Federicus*] vir magnorum operum, armorum gloria clarus et liberalitate insignis, facundia et animi magnitudine excellens, honesto corpore, sed moribus occulte lubricis. Neque religionis amator, quippe qui ecclesiam persecutus est et Tartaros in Hungaros advocasse creditus, quoniam Bela rex Hungariae parere sibi recusaret. Nam eo imperante Tartari, qui et Scithe dici possunt, Hungariam ingressi fratrem regis Colomannum occiderunt et in Poloniam transeuntes Henricum ducem Slesiae trucidarunt ambasque provincias ita attriverunt, ut in hanc usque diem eius calamitatis vestigia extant.”

⁵⁵ Ennek ékes példája többek között: *Hassler, Leopold*: Geschichte des österreichischen Kaiserstaates. Nach Quellen und den besten vaterländischen Hilfswerken. Wien, 1842. 58–60. o. Itt szó sincs Harcias Frigyes Pest alatti ütközetéről, viszont a Frigyes herceg levelében említett alsó-ausztriai és Duna-völgyi összecsapásokat sikerült egy eposzi méretű összecsapással felmagyítani, miután az osztrák herceg visszautasította Batu kán szövetségi ajánlatát.

⁵⁶ Continuatio Lambacensis. 640. o.: „...quod esset innumerabilis; Annales Lambacenses. 559. o.: cum innumerabili multitudine”; Annales Sancti Rudberti Salisburgensis. 795. o.: „Tartari collecta omni multitudine sua”; *Thomas Ebendorfer*: Chronica pontificum Romanorum. 421. o.: „Tartari vero collecta omni sua multitudine.”

⁵⁷ *Thomas Ebendorfer*: Cronica Austrie. 112. o.: „Hac tempestate Magi [itt valószínű, hogy a mongol népnév torzult alakjáról lehet szó], qui et Tartari vocabantur, cum quinquies centenis millibus invadunt Hungariam.” Ugyancsak ötszázazres szám olvasható a későbbi összefoglalásokban is, lásd: *Hassler* 1842. 58. o.

⁵⁸ Continuatio Sancrucensis II. 640. o.: „Eodem anno Chumani gens immundissima, que carnibus utebatur fere crudis pro cibo et lacte equarum et sanguine pro potu, hii miserunt quosdam ex suis cum rege Gutan [Gotan] nomine ad regem Ungarie, rogantes ut collocaret eos in terra suam simulantes se fieri christianos.”

ménybe sűrítette Frigyes herceg összecsapását a tatár előőrssel a Rákos mentén, a kunok harcát Bulcsú csanádi püspökkel, valamint a muhi csatát.⁵⁹ A kunokat azonban egy sokkal veszedelmesebb új ellenség, a keletről érkező tatárok követték a heiligenkreuzi évkönyvíró szerint.⁶⁰ A zavaros elbeszélés, a kunok és a tatárok szerepének felcserélésének ellenére világos, hogy a magyar határhoz közel fekvő heiligenkreuzi ciszterci kolostor évkönyvírója minden bizonnyal Magyarországról menekült szerzetestársaik vagy egyéb menekültek értesüléseire támaszkodva írhatta meg részletgazdag beszámolóját. Az a vélemény, amely szerint először a kunok, majd utánuk a tatárok pusztították el az országot, onnan származhat, hogy a mongolok a többi legyőzött néphez hasonlóan a kunokat is besorozták a seregükbe, így a felderítő hadmozdulatok és ütközetek alkalmával elsőként őket vetették be.⁶¹ A heiligenkreuzi hagyományt fenntartó elbeszélő források, mint a Paltram Vatzó személyének tulajdonított osztrák krónika,⁶² a *Historia Australis*,⁶³ a Leobeni Névtelen krónikája,⁶⁴ valamint Thomas Ebendorfer császárkrónikája⁶⁵ hasonló információkkal szolgálnak. Ezekon kívül más művek is tudnak a kunok jelenlétéről a tatárjárás során: a Lambachi Évkönyvek szerint „ugyanebben az évben a kunok és a tatárok megszámlálhatatlan sokasággal támadtak meg Magyarországot”, tehát itt is a kunok szerepelnek a tatárok előtt, mint a pusztítás okozói.⁶⁶ A Melki Évkönyvek közlése szerint a tatárok támadták meg Magyarországot a kunokkal együtt.⁶⁷

A salzburgi Szent Rupert-székesegyház káptalani évkönyvének írója előtt sem voltak ismeretlenek a kunok, de őket már egyenesen a tatárokkal azonosítja.⁶⁸ A Heiligenkreuzi Évkönyvek (és ennek nyomán a heiligenkreuzi hagyományhoz kapcsolódó történeti munkák) a kunokon kívül egyéb népeket, „hamis keresztényeket” és „eretnekeket” is felsorolnak, mint a tatárok szövetségesei, akik állítólag a kereszténység eltörlésének szándékával érkeztek Magyarországra.⁶⁹ A szövegből nem derült ki, hogy vajon itt is az esetleg a mongol hadi gépezetbe kényszerrel besorozott, legyőzött keresztény népek – pl. oroszok, alánok stb. – harcosairól van-e szó, akit a heiligenkreuzi annalista szemtanúja látott és azonosított, ami valószínűnek tűnik. Nem szabad azonban elvetni azt a lehetőséget sem, hogy itt talán egy irodalmi fordulattal van dolgunk. Legalábbis a mondat utolsó felének kitétele alapján: „hogy rosszindulatukat kitombolhassák a keresztényeken, és eltörölhes-

⁵⁹ B. Szabó 2010. 123. o.

⁶⁰ Continuatio Sancti Crucis II. uo.: „Hiis ita perpetratis, secuta est alia gens que dicitur Tartari, veniens ab ortu solis, que multa regna et civitas et castra subverterat...”

⁶¹ B. Szabó 2010. 118–119. o.

⁶² Paltram Vatzó: Chronicon Austriacum. 713–714. o.

⁶³ Historia Australis. 244–245. o.

⁶⁴ Anonymus Leobensis: Chronicon. 815–816. o.

⁶⁵ Thomas Ebendorfer: Chronica regum Romanorum. 466. o.

⁶⁶ Annales Lambacenses. 559. o.: (1241) „Eodem etiam anno Comani et Tartari Ungariam cum innumerabili multitudine invadunt.”

⁶⁷ Annales Mellicenses. 508. o.: (1242) „Tartari cum Cumanis regnum Ungarie invadunt.”

⁶⁸ Annales Sancti Rudberti Salisburgensis. 787. o.: „Quedam gens barbara, sive Comani, sive Tartari dicantur.”

⁶⁹ Continuatio Sancti Crucis II. 640. o.: „Hiis adiuncti erant heretici et falsi christiani, ut possent exercere malitiam suam in christianos et delere nomen eorum de terra”; vö. Paltram Vatzó: Chronicon Austriacum. 713. o.; Historia Australis. 244. o.; Anonymus Leobensis: Chronicon. 816. o.

sék nevüket a föld színéről.”⁷⁰ (Csonka Ferenc fordítása.) Az egyház és a hívők ellen támadó átkeresztények, valamint a Föld minden részéről összegyűlt pogány seregek képe párhuzamba állítható a trieri forrás, a *Gesta Treverorum* értesülésével, amely szerint a tatárok a keresztény világ elpusztítását tervezték. Szerinte a tatárok valójában „tarzusziak és izmaeliták”, akik közvetlenül a világvége előtt ötvenhat évvel tűnnek fel, és sok bajt hoznak a kereszténységre: „Hozzájuk csatlakoznak még a kunok, amazonok és más népek is, továbbá híteghagyott keresztények és átkozottak, és így Isten ellenségeinek megszámlálhatatlan hadát alkotják, amely valamennyi [pogány – B. G.] népből és nemzetből gyűlik össze.”⁷¹

A tatárjárás harci cselekményeiről a legfontosabb forrásunk a Friesachi Évkönyvek, egész pontosan annak az echternachi kiegészítése. Részletesen felsorolja azokat az erdélyi városokat, amelyek a mongolok dúlásának estek áldozatul: elsőnek Radnát (Rodana), ezután a Barcaságot (Burza), ahol ütközetet vívtak az erdélyi haderővel. Besztercét (Nosa), Kóhalmot, Kükömlővárat (Kuomelburch), Nagyszeben (villa Hermanni), valamint Kolozsvárt (Klusa), Váradot (Waradino), Tamáshidát („villa quod dicitur fratrum Thonie”), Gyulafehérvárt (Alba civitate Transsilvana) és Szalacsot (Zaliz).⁷² A bejegyzésben olvasható, a halálos áldozatok számát eltúlzó adatokat nem kell minden esetben hitelt érdemlőnek tekintenünk. Radna esetében a megadott négyezer halott is soknak tűnik, a Nagyszeben-

⁷⁰ Ehhez az irodalmi és teológiai hagyományhoz lásd: *Patschovsky, Alexander*: Der Ketzer als Teufelsdiener. In: Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag. Szerk. *Hubert Mordek*. Tübingen, 1991. 317–334. o.; *Moore, Robert Ian*: Literacy and the making of heresy, c. 1000 – c. 1150. In: *Heresy and literacy, 1000–1530*. Szerk. *Peter Biller – Anne Hudson*. Cambridge, 1994. 19–37. o.; *Segl, Peter*: Agenten des Bösen in der Sicht des Mittelalters: Ketzer und Hexen. In: *Das Böse in der Geschichte*. Szerk. *Werner H. Ritter – Jörg A. Schlumberger*. Röll, 2003. 77–107. o.

⁷¹ *Gesta Treverorum*. MGH SS 24. Szerk. *Georg Waitz*. Hannover, 1879. 403–404. o.: „Nam gens infausta Tartarorum, terna iam irruptione facta, fines invasit Europe, exterminium toti orbi christiano meditans et minitans. Hos Tarsenses et Hysmahelitas quidam autumant, de quibus scribit Methodius, quod egressuri sint ante finem mundi et obtenturi orbem terre octo ebdomadibus annorum, id est 56 annorum, et multa facturi mala. Adiuncti sunt eis Cumaní, Amazones et alie gentes, christianorum quoque refuge et dampnaticii, et factus est inimicorum Dei exercitus infinitus, ex omni populo et natione collectus.” Az említett Methodius nem más, mint Pseudo-Methodius apokalipszise, egy VII. századi Szíriában keletkezett eszkatológiai mű, amely szerint a világ végét – a Jelenések Könyve 20: 7–10. nyomán – meg fogja előzni a világ népeinek Góg és Magóg által vezetett Isten elleni lázadása, vö. *Bezzola* 1974. 101. o.; *Anderson, Andrew Runni*: Alexander's Gate, Gog and Magog and the Inclosed Nations. Cambridge (Mass.), 1932. 44–49. o.; *Michael, Ian*: Typological problems in medieval Alexander literature: the enclosure of Gog and Magog. In: *The Medieval Alexander Legend and Romance Epic. Essays in honour of David J. A. Ross*. Szerk. *Peter S. Noble – Lucie Polak – Claire C. Iozz*. Millwood (NY), 1982. 131–147. o.; *Bøe, Sverre*: Gog and Magog. Tübingen, 2001. (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament. Zweite Reihe, 135.) 14–19., 219–227., 264–267. o.; *Brall-Tuchel, Helmut*: Die Heerscharen des Antichrist: Gog und Magog in der deutschen Literatur des Mittelalters. In: *Endzeitvorstellungen*. Szerk. *Barbara Haupt*. Düsseldorf, 2001. 197–229. o.; *Schmidt, Andrea-Barbara*: Die „Brüste des Nordens” und Alexanders Mauer gegen Gog und Magog. In: *Endzeiten: Eschatologie in den monotheistischen Weltreligionen*. Szerk. *Wolfram Brandes – Felicitas Schmieder*. Berlin–New York, 2008. (Millenium-Studien, 16.) 89–100. o.

⁷² *Annales Frisacenses*. 65. o.: (A. 1241) „ipsa die resurrectionis dominice Tartari per Alpes et silvas irrupentes, Rodanam quoddam opidum Ungarie intraverunt, et quattuor milia hominum vel amplius ibidem interemerunt. Eodem die alter exexercitus eorundem Tartarorum ingrediens provinciam que Burza dicitur, duces exexercitus Transsilvane terre cum omnibus suis interfecit. Feria tertia eiusdem ebdomane in opido quod Nosa dicitur ceciderunt ex christianis sex milia quattuordecim. Feria quinta ceciderunt in villa que Kuomelburch dicitur amplius quam triginta milia. Item feria quinta ante dominicam Misericordia ceciderunt in civitate que villa Hermanni dicitur plus quam centum milia...Item in quodam castro quod dicitur Clusa cecidit infinita multitudo Ungarorum. Idem contigit in Waradino et in villa quod dicitur fratrum Thonie et in Alba civitate Transsilvana et in villa Zaliz.”

ben lemészárolt százezer áldozat mindenképpen túlzás, de világos, hogy a jámbor szerző egyértelmű célja volt a nagyarányú pusztítás érzékeltetése. Az a tény, hogy egy friesachi (vagy echternachi) évkönyvíró ennyire pontos értesülésekkel bírjon az eseményekről és a tatárok felvonulásáról, arra enged következtetni, hogy rendelkezésére állhatott egy magyarországi, sőt leginkább erdélyi (akár magyar, akár német anyanyelvű) szemtanú, aki maga is átélte az eseményeket. Helyesen adta meg a tatár haderő erdélyi mozgását, az elpusztított városok nevét, a muhi csata általa megörökített körülményeket, továbbá azt, hogy IV. Béla Batuval (itt: Bathun) szemben vereséget szenvedett, és hogy ebben az ütközetben tízezer harcos, három főpap és két érsek is életét vesztette, továbbá a csata napját is.⁷³ Ha párhuzamba állítjuk a friesachi évkönyvíróat Rogeriusszal, akkor láthatjuk csak igazán, mennyire pontos beszámoló is az övé, ugyanis a váradai kanonok szintén tudósít Radna, Várad és Tamáshida elfoglalásáról, illetve feldúlásáról.⁷⁴ Radna elpusztításáról tud még ezen kívül a heiligenkreuzi évkönyvíró is, ezt azonban a kunoknak tulajdonítja.⁷⁵

A muhi csata pontos körülményeiről a már fent említett Friesachi és Heiligenkreuzi Évkönyveken kívül egyéb forrásaink nem közölnek részletesebb beszámolókat. A Heiligenkreuzi Évkönyvnél már láthattuk, hogy bár a szerző a muhi csatához vezető útról, a kunok betelepítéséről, Kötöny haláláról, illetve a kunok távozásáról, valamint magáról az ütközetről alapvetően részletes értesülésekkel bír, ezek azonban egyetlen egy esemény zavaros kaleidoszkópjává állnak össze. Az 1242. évhez írt bejegyzései azzal kezdődnek, hogy „Kálmán, Magyarország királya meghalt”.⁷⁶ Ez a bizonyos Kálmán, akit tévesen Magyarország királyának tart a Heiligenkreuzi Évkönyvek szerzője – de érdekes módon a heiligenkreuzi hagyományhoz tartozó többi történetírói munka nem –, nem más, mint Kálmán herceg, IV. Béla öccse.⁷⁷ Kálmán még többször előkerül a forrásainkban, de ekkor már, mint a király fivére.⁷⁸ Viktringi János apát *Liber certarum historiarum*-a – Troppai Márton pápa-császár krónikájának nyomán – párhuzamba állítja Kálmán herceg halálát Henrik sziléziai herceg elestével, aki a legnicai (leignitzi) csatában, mindössze néhány nappal Muhi előtt (1241. április 9.) vesztette életét.⁷⁹ A csatában elesett magyarok létszámáról

⁷³ Uo.: „Eodem die rex Ungarie Bela habens exercitum populi innumerabilis conflicturus cum Bathun seniore rege Tartarorum, vix fuga elapsus, amisit de suis, dictu miserabile! decem milia et amplius, et in eodem conflictu ceciderunt tres episcopi et duo archiepiscopi.” Ez a tízezres szám, figyelembe véve a kortárs hadtörténeti szakirodalom becslését a muhi csatában részt vevő magyar királyi haderő számáról, egyáltalán nem tűnik túlzónak, vö. *Négyesi Lajos*: A muhi csata (1241. április 11.). *Haditörténelmi Közlemények*, 110. (1997). 308. o.; *Veszprémy László*: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Budapest, 2008. 130. o.; *B. Szabó* 2010. 141. o.

⁷⁴ *Rogierius*: Carmen miserabile. 564., 576–580. o. (20. és 34. fejezet.)

⁷⁵ *Continuatio Sancti Crucis* II. 640. o.: „...et in die sancto pasce intrabant civitatem Rodna; illis edentibus et bibentibus et secure habitantibus interfecerunt omnes religiosos [cum omnibus Deo ibi servientibus] et irreligiosos, iuvenes, virgines, senes cum iunioribus, nemin iparcentes.” Ennek nyomán lásd: *Paltram Vatz*, *Chronicon Austriacum*. 713. o.; *Historia Australis*. 244. o.; *Anonymus Leobensis*: *Chronicon*. 815. o.; *Thomas Ebendorfer*: *Chronica regum Romanorum*. 466. o.

⁷⁶ *Continuatio Sancti Crucis* II. 640. o.: „Cholomannus rex Ungarie obiit.”

⁷⁷ *B. Szabó* 2010. 141. o.; *Veszprémy* 2008. 131. o.

⁷⁸ *Annales Mellicensis*. 508. o.: (1242) „Tartari...Cholomannum regis fratrem in conflictu interficiunt”; *Annales Praedicatorum Vindobonensium*. 727. o.: (1241) „Tartari Ungariam veniunt, et Cholomannus regis frater occiditur”; *Annales S. Rudberti Salisburgensis*. 787. o.: (1241) „Quedam gens barbara...hostiliter occupavit Ungariam ultra Danubium, et fugato rege, et fratre eius vulnerato [érdekes, hogy ez a salzburgi forrás csak a herceg sebesüléséről tud, a haláláról nem]”.

⁷⁹ *Johannes Victoriensis*: *Liber certarum historiarum* 1, 91., 186. o.: Lib. I. rec. C. 3.: (1239) „Tartari Ungariam et Poloniam vastaverunt. Heinricum ducem Slezie in Polonia, maritum sancte Hedwigis, et Colomannum fratrem regis Ungarie Bele, ducem Pannonie, occiderunt...” Lib. I. rec. B. cap. 1.: (1239)

meglehetősen túlzó képet ad a Heiligenkreuzi Évkönyvek írója, illetve az évkönyvekhez kapcsolódó történetírói hagyomány. A kunok ellen felvonuló magyar király „miután egy helyre összevonta nagyszámú, állítólag százezer katonából álló hadseregét, Pest mellett szembeszállt velük. Először felgyújtották a táborn, azután leöldösték mind egy szálig a püspököket, grófokat, öregeket, fiatalokat, és senki sem állt ellen, úgyhogy abból a nagy sokaságból alig menekültek meg néhányan a királlyal együtt.”⁸⁰ (Csonka Ferenc fordítása.)

A Lambachi Évkönyvek nyolcvanezer halotról tud,⁸¹ a Zwettli Évkönyvek közel kortársinak tekinthető híradása viszont már háromszázezer meggyilkolt fejeveresről számol be.⁸² Thomas Ebendorfer több helyen is egész egyszerűen annyit ír, hogy a tatárok Magyarország egész haderejét megsemmisítették; ugyanakkor ő az egyetlen, aki megnevezi, még ha hibásan is, a csata helyszínét, amelyet ő a „Savo”, vagy a „Saxo” folyó mellé helyez, és ezt tévesen a Száva folyóval azonosítja.⁸³ Ezekhez, a túlzó számokhoz képest például a térben távolabbi kölni St. Panthaleon-kolostor évkönyvének adata a hatvanezer elesett magyar katonáról kifejezetten reálisnak (noha a valóságtól még így is messze elrugaszkodottnak) tekinthető.⁸⁴ Egy dolgot azonban mindenképp érdemes figyelembe venni, amely vélemény az újabb hadtörténelmi szakirodalmunkban is teret nyert: sem a magyar, sem pedig a külföldi kortárs, illetve későbbi történetírók nem fordítottak túlzott figyelmet a muhi csatára, sem a pontos helyét és idejét nem tartották kellően feljegyzésre méltónak. Ellentétben a legnicai ütközetben hősi halált halt II. Henrik sziléziai herceggel, IV. Béla életben maradása, még serege elvesztése dacára sem bírt olyan „szenzációértékkel”, amely például egy külföldi történetíró érdeklődését felkelthette volna, noha a király me-

---

„Tartari Ungariam et Poloniam vastaverunt, Heinricum ducem Slezie in Polonia, maritum sancte Hedwigis, et Cholomannum fratrem regis Ungarie, scilicet Bele quarti, qui tunc regnavit in Pannonia, occiderunt”; vö. Martinus Oppaviensis: *Chronicon pontificum et imperatorum*. MGH SS 22. Szerk. *Ludwig Weiland*. Hannover, 1872. 472. o.: „Eiusdem Frederici imperatoris temporibus, anno Domini 1239, gens Tartarorum, occupatis orientabilibus partibus et crudeliter subactis, in duo agmine se dividentes, Ungariam et Poloniam intraverunt. Ubi campestri bello cum ipsis habito, frater regis Ungarie dux Colomannus in Pannonia et in Polonia nobilis dux Slezie Henricus occiditur.” *B. Szabó* 2010. 103–107. o. A legnicai csatáról lásd *Kwak, Jan*: *Bitwa pod Legnicą w 1241 r. w świetle niemieckiej i polskiej historiografii śląskiej. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia*, 19. (1981) 5–31. o.; *Korta, Wacław*: *Najazd Mongołów na Polskę i jego legnicki epilog*. Wrocław, 1983.; *Bitwa legnicka: historia i tradycja*. Szerk. *Wacław Korta*. Wrocław, 1994.; *Maroń, Jerzy*: *Koczownicy i rycerze. Najazd Mongołów na Polskę w 1241 roku na tle sztuki wojennej Europy XII i XIII wieku*. Wrocław, 2001.; *Paron, Alexander*: *The Battle of Legnica (9 April 1241) and its Legend*. In: *Meetings with emotions. Human past between anthropology and history*. Szerk. *Przemysław Wiszewski*. Wrocław, 2008. 89–108. o.

⁸⁰ *Continuatio Sancrucensis* II. 640. o.: „Rex autem Ungarie collecta in unum multitudine copiosa, ut dicebatur centum milibus, occurrit in circa Pëst...Et primo incendabant castra, deinde interfecerunt omnes episcopos, comites, senes et iuvenes, nemine sibi resistente, ita quod ex tanta multitudine vix pauci cum ipso rege salverentur.” Vö. *Paltram Vatz*: *Chronicon Austriacum*. 713. o.; *Historia Australis*. 244. o.; *Anonymus Leobensis*: *Chronicon*. 815. o.; *Thomas Ebendorfer*: *Chronica regum Romanorum*. 466. o.

⁸¹ *Annales Lambacenses*. 559. o.

⁸² *Continuatio Zwetlensis* III. 655. o.: „Unde factum est ut ipsi Tartari trecentis armatorum milibus cesis, quos ad repugnandum Ungari conduxerant.”

⁸³ *Thomas Ebendorfer*: *Cronica Austrie*. 112. o.: „quos [vagyis a tatárok] Bela praefatus bello petit iuxta fluvium Savo, alias Sava: qui et terga vetere cogitur, et extincta fere totius Ungariae militia”; *Uő*: *Chronica regum Romanorum*. 470. o.: „Contra quos rex Bela iuxta fluvium Saxo accingitur, sed succumbit interfecto Colomanno fratre eius et pene tota milicia Bela ad mare fuga lapsus...”

⁸⁴ *Chronica regia Coloniensis (Annales maximi Colonienses)*. MGH SS rer. Germ. 18. Hannover, 1880. Szerk. *Georg Waitz*. 280. o.: (1241) „Extincta referuntur ibi sexaginta Hungarorum milia, inter quos duo episcopi et multi Teuthonici, Gallici, tam nobiles quam vulgares, periere.”

nekülése és így a további ellenállás megszervezése az ország számára mindenképp hasznosabb volt.⁸⁵ Jellemző, és az új véleményeket támasztja alá, hogy a harctéren szerzett sebesüléseibe az ütközet után néhány nappal elhunyt Kálmán hercegről a legtöbb vizsgált forrásunk megemlékezik.

Magyarország elpusztítását és a tatárjárás következményeit drámai hangon ecseteli a Heiligenkreuzi Évkönyvek írója, illetve a heiligenkreuzi hagyomány. Mind a kunok, mind a tatárok nemre, életkorra, társadalmi állásra való tekintet nélkül gyilkoltak egyháziakat és világiakat egyaránt, sorra feldúlva az útjukba kerülő várakat és városokat.⁸⁶ Pusztításuk nyomán pedig „borzalmas és sohasem hallott éhínség tört Magyarország földjére, és többen hullottak el az éhínség, mint azelőtt a pogányok miatt.”⁸⁷ (Csonka Ferenc fordítása.) Az éhínség okán nem csak a kuttyák és macskák, de emberek húsára is rákényszerültek a túlélők.⁸⁸ Ezek a csapások, kiegészülve a vadállatok elszaporodásával és a sáskajárással, igen súlyosak voltak. A heiligenkreuzi kortárs tanú számára úgy tűnhetett, Magyarország pusztulása példa nélküli esemény volt. Az eseményekben az évkönyvíró szerzetes isteni igazságszolgáltatást látott, mivel az ország pusztulása a népe által elkövetett bűnök miatt következett be. Ez azonban semmit sem változtatott a magyarokon, mert – az 1243. évi bejegyzése szerint – a „csapás alatt is, a csapás után is ugyanolyanok voltak a magyarok, mint azelőtt”, vagyis tovább folytak a háborúskodások a magyarok és az osztrákok között.⁸⁹ Az évkönyvíró feljegyzése Harcias Frigyes és IV. Béla konfliktusáról, amely végül harc nélküli megegyezéssel zárult, jócskán árnyalja az ország totális pusztulásáról alkotott képet. Hasonlóan drámai képet fest Magyarország pusztulásáról az Osztrák Rítmusos Krónika, amelynek ismeretlen szerzője szintén tud az emberek, elsősorban a gyerekek elfogyasztásáról. Azt is tudni véli, hogy még a természet is a túlélők ellen fordult, mivel „a mező állatai is mind farkasokká váltak”.⁹⁰ A Lambachi Évkönyvek 1241. évi feljegyzése a kolostorok és templomok feldúlásáról, valamint sok ezer ember (köztük csecsemők és asszonyok, papok és hívők, ifjak és szüzek) elpusztításáról számol be, ami után a tatárok végül visszatértek a hazájukba.⁹¹ A salzburgi Szent Rupert-székesegyház évkönyvének 1242. évi feljegyzése leírja a tatárjárás után bekövetkező éhínséget, amely olyan súlyos volt, hogy állítólag „sem a fiúk a szüleiktől, sem pedig a szülők a fiaiktól meg nem tartóz-

⁸⁵ *Veszprémi* 2008. 124. o.

⁸⁶ *Continuatio Sancrucensis* II. 640. o.: „...illis [t.i. a kunok] edentibus et bibentibus et secure habitantibus interfecerunt omnes religiosos [cum omnibus Deo ibi servantibus] et irreligiosos, iuvenes, virgines, senes cum iunioribus, nemin iparcentes. Deinde diffundebantur per totam provinciam illam sicut locuste, sanguinem humanum sitientes et effundentes velut aquam [civitatibus et castris eversis et super omnia crudelius sevientes, rege cum uxore et filiis, usque ad horam maris expulso].”

⁸⁷ Uo. 641. o.: „Interea fames horribilis et inaudita invasit terram Ungarie, et plures perierunt fame quam antea a paganis.”

⁸⁸ Uo.: „Canes edebant et catts et homines; humana caro publice vendebatur in nudinis.”

⁸⁹ Uo.: „...a nativitate Christi non est tanta plaga et miseria visa et audita in aliquo regno, sicut in Ungaria propter peccata eorum. In plaga et post plagam tales erant quales ante fuerunt.”

⁹⁰ *Chronicon rhythmicum Austriacum*. 360–361. o.: „Comparatam reputa Babylonitatem / Ad Tartarorum rabiem et crudelitatem / Nil fuisse: panibus illi saturantur, / Parvuli de panibus edunt si frangantur: / Proch dolor! hi parvuli dente masticantur. / In trimatu milia multa sic vocantur, / A parentum manibus veribus assantur. / Omnes agri bestie in lupos mutantur.”

⁹¹ *Annales Lambacenses*. 559. o.: „Diende ulterius procedentes christianorum sanguinem sitiendo infantes in cunis transfigunt, mulieres iugulant, sacerdotes cum grege Christi dispergunt, iuvenes et virgines, senes cum iunioribus heu dilaniant miserabiliter. Postremum vero monasteriis et ecclesiis destructis cunctisque incolis terre illius cum multis milibus milium christianorum interemptis, ad terram suam unde exierant revertuntur.”

tatták magukat”.⁹² A későbbi feljegyzések mind ezeket a XIII. századi forrásokat vették át, amikor a pusztítás nyomait kívánták érzékeltetni. A kannibalizmus ilyen mértékű kiemelése nyilvánvaló irodalmi hagyományokon alapul, bár semmiképpen sem lehet kizárni, hogy egyes esetekben megtörténhetett ilyesmi. Egyes szerzők magyarországi forrásokat is felhasználtak: Thomas Ebendorfer szerint a tatárok három évig pusztítottak az országban, és a nyomukban feltámadó éhínség több ember életét vette el, mint a tatárok kardja, és többen haltak meg így, mint ahányat fogságba hurcolt az ellenség.⁹³ Ebendorfer osztrák krónikája úgy tudja, hogy az éhínség miatt az emberek „sem a macskák húsától, sem pedig a fák kérgétől nem tartóztathatták meg magukat”.⁹⁴ Ez a bejegyzése szinte szó szerinti átvétel a *Képes Krónika* vonatkozó fejezetéből.⁹⁵ Ebendorfer egy másik helyen, Troppai Márton nyomán már említést tesz a föld porának lisztként való használatáról, valamint arról, hogy az anyák a gyermekeik húsával táplálkoztak.⁹⁶ Ez a bizonyos „három csapás”, vagyis a háború, az éhínség és a járvány egymásutánisága, párhuzamba állítható a *Jelenések Könyvé*-ben, valamint a Zakariás próféta könyvében olvasható három lovassal, illetve az ezek által jelképezett csapások sorozatával (a vörös lovas, mint a háború, a fekete lovas, mint az éhínség, és a fakó lovas, mint a halál, de bizonyos értelmezés szerint a járvány jelképe).⁹⁷ Bármi is legyen az igazság a pusztítás tényével kapcsolatban, az mégis vitán felül áll, hogy nyugati szomszédaink is tisztában voltak az országot feldúló mongol invázió súlyosságával, valamint azzal, amit a magyar történelmi emlékezet is megőrzött, mely szerint a tatárjárás és a vele járó harci cselekmények önmagukban nem okoztak olyan pusztítást, mint amit a háború könyörtelen logikája szerint minden alkalommal előforduló éhínség, majd ennek nyomán a különböző járványok.

⁹² Annales S. Rudberti Salisburgensis. 788. o.: „Hoc anno propter crudelem exterminationem et vastationem Tartarorum, ob nimiam rabiem famis, innumerabiles homines in Ungaria se mutuo comederunt, ita ut nec filii a parentibus nec parentes a filiis abstinerent.”⁹³ *Thomas Ebendorfer: Cronica Austrie*. 112. o.: „Post quorum abscessum plures feruntur fame mortui, quam gladio aut captivitate abducti.”

⁹⁴ Uo. 112–113. o.: „nam neque ab esu carniū cattorum, immo corticum de arboribus abstinere poterant.”

⁹⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. SRH 1. Szerk. *Szentpétery Imre*. 468. o.: (c. 177) „Manserunt enim ipsi Tartari in regno Hungarie tribus annis. Et quia seminare illis temporibus non potuerunt Hungari, ideo multo plures post exitum illorum fame perierunt, quam illi, qui in captivitate ducti sunt et gladio ceciderunt.”

⁹⁶ *Thomas Ebendorfer: Chronica regum Romanorum*. 470. o.: „Et quia tot annis nullus terram incolere potuit, post eorum discessum tanta fames Vngariam pressit, quod matres suos infantes sibi pro edulio preparaverunt, aliis ex pulveribus terre, aliis ex corticibus arborum victum assummentibus.” Vö. *Martini Oppaviensis: Chronicon pontificum et imperatorum*. 472. o.: „Reliquum vero vulgus tam in viris quam in mulieribus, quos invenire potuerunt, in ore gladii exterminantes, sic terras illas, maxime Ungariam, redegerunt in solitudinem, ut pre fame perválida matres puerorum suorum vescerentur carnibus, et plerique pulvere cuiusdam, montis pro farina uterentur.”

⁹⁷ Zakariás 1, 8–10.; Jelenések 6, 1–8. A Jelenések 6, 7–8 szerint a fakó lovas nyomában járt az egész alvilág. Érdeemes a szöveget pontosan megnéznünk: „Hatalmat kapott a föld negyed része fölött, hogy karddal, éhínséggel, halállal és fenevadakkal pusztítsák az életet.” A bibliai párhuzam a tatárjárásról szóló elbeszélő forrásokkal azonnal nyilvánvaló lesz.

Összegzés

A fentiekben kísérletet tettünk az 1241–42. évi tatárjárás magyarországi eseményeinek és következményeinek bemutatására a középkori osztrák történetírás tükrén keresztül. Egy alapvetően értékes, az eseményekről pontosan, a hazai forrásokkal megegyező módon tudósító forráscsoporttal van itt dolgunk, amely híven tükrözi a nyugati szomszédaink XIII. századi írástudó közvéleményének ismereteit a tatárjárásról. Különösen fontosnak és maradandónak látszik a heiligenkreuzi évkönyvíró műhely hagyománya, amelynek információit még a XV. században is előszeretettel használták információban gazdag és – a tévedéseket leszámítva – viszonylag pontos elbeszélése miatt. Fontos kiemelnünk, hogy a Babenberg-tartományok, illetve Salzburg történetírása egyáltalán nem elfogult Harcias Frigyes szerepét illetően, sőt meglepően őszinte, ha a herceg megkérdőjelezhető tetteiről, elsősorban IV. Béla fogságba vetéséről vagy Kötöny haláláról van szó. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a XIX. és részben a XX. század romantikus nacionalista történetírása, amely Harcias Frigyesben rettenthetetlen „mongolverő” hőst látott, sokkal inkább Rogerius emlékiratára, mintsem az osztrák évkönyvirodalom hagyományaira támaszkodik. A középkori osztrák elbeszélő források szembetűnő hiányossága azonban (bár ebben nem marad el a többi közép- és nyugat-európai forrás nagy részétől), hogy az eseményekhez való közelsége és a rendelkezésre álló szemtanúk – vélhetően – nagy száma ellenére nem tudtak, és valószínűleg nem szándékoztak bármit is írni például a tatárok hadviseléséről, életmódjukról, szokásaikról. Spalatói Tamást és Matthaëus Parisiensis adatgazdag leírásaival ellentétben megelégszenek a korábbi történetírói hagyomány és teológiai irodalom bevett fordulataival.⁹⁸

⁹⁸ Vö. *Bezzola* 1974. 91–96. o.

BIBLIOGRÁFIA

- AÖG
Beihammer 1998. *Archiv für österreichische Geschichte*, 1848–
Beihammer, Alexander: Die alpenländische Annalengruppe (AGS)
 und ihre Quellen. 1998. 253–327. o.
- Bezzola* 1974. *Bezzola, Gian Andri*: Die Mongolen in abendländischer Sicht
 (1220–1270). Ein Beitrag zur Frage der Völkerbegegnungen.
 Bern–München, 1974.
- CFH 1937–1938. *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Szerk. *Gombos Albin
 Ferenc*. 1–3. k. Budapest, 1937–1938.
- DA
Dieterich 1900. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1937–
Dieterich, Julius Reinhard: Streitfragen der Schrift- und Quellen-
 kunde des deutschen Mittelalters. Marburg, 1900.
- Dopsch – Brunner – Weltin*
 1999. *Dopsch, Heinz – Brunner, Karl – Weltin, Maximilian*: Die
 Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter.
 (Österreichische Geschichte 1122–1278.) Wien, 1999.
- Félegyházy* 1941. *Félegyházy József*: A tatárjárás történeti kútfőinek kritikája. Vác,
 1941.
- Giessauf* 1997. *Giessauf, Johannes*: Herzog Friedrich II. von Österreich und die
 Mongolenfaher 1241/42. In: Forschungen zur Geschichte des
 Alpen-Adria-Raumes. Festgabe für em. o. Univ-Prof. Dr. Othmar
 Pickl zum 70. Geburtstag. Szerk. *Herwig Ebner*. Graz, 1997. 173–
 199. o.
- Haider* 1982. *Haider, Siegfried*: Die schriftlichen Quellen zur Geschichte des
 österreichischen Raumes im frühen und hohen Mittelalter. In: Die
 Quellen der Geschichte Österreichs. Szerk. *Erich Zöllner*. Wien,
 1982.
- Klebel* 1928. *Klebel, Ernst*: Die Fassungen und Handschriften der österreichischen
 Annalistik. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*,
 Neue Folge, 21. (1928). 43–185. o.
- Lhotsky* 1963. *Lhotsky, Alphons*: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte
 Österreichs. Graz–Köln, 1963.
- MGH
Monumenta Germaniae Historica (alsorozatai: *Const* =
 Constitutiones et acta publica imperatorum et regum; *DD* =
 Diplomata; *DtChron* = Deutsche Chroniken; *SS* = Scriptorum
 in folio; *SS rer. Germ.* = Scriptorum rerum Germanicarum in usum
 scholarum separatim editi; *SS rer. Germ. NS* = Scriptorum rerum
 Germanicarum in usum scholarum separatim editi, nova series),
 1819–
- MIÖG
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung,
 1880–
- Moeglin* 1983. *Moeglin, Jean-Marie*: La formation d'une histoire nationale en
 Autriche au Moyen Âge. *Journal des Savants* 1983. 169–218. o
- Moser-Mersky* 1965. *Moser-Mersky, Gerlinde*: Das österreichische 'Chronicon
 rhythmicum'. *MIÖG* 73. (1965) 17–38. o.
- Müller* 1983. *Müller, Markus*: Die Annalen und Chroniken im Herzogtum Bayern
 1250–1314. (Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte, 77.)
 München, 1983.
- Pez* 1721–1725. *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. Edidit
Hieronymus Pez. Tom. I–II. Lipsiae–Ratisbonae, 1721–1725.
- Redlich* 1882. *Redlich, Oswald*: Entwicklung der österreichischen Annalistik bis
 zum Ende des 13. Jahrhunderts. *MIÖG* 3. (1882) 497–539. o.

- Schmale* 1975. *Schmale, Franz-Josef*: Die österreichische Annalistik im 12. Jahrhundert. 1975. 144–203. o.
- Sommerlechner* 1999. *Sommerlechner, Andrea*: Stupor mundi? Kaiser Friedrich II. und die mittelalterliche Geschichtsschreibung. Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom, I. 11. Wien, 1999.
- SRH 1937–1938. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Szerk. *Szentpétery Imre*. 1–2. k. Budapest, 1937–1938.
- B. Szabó* 2010. *B. Szabó János*: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, 2010.
- Tatárjárás 2003. Tatárjárás. Szerk. *Nagy Balázs*. Budapest, 2003. (Nemzet és emlékezet, 3.)
- TE A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1987. (A források magyar változatai e kiadvány szövegfordításain alapulnak. Ebben az esetben a fordítók nevét lábjegyzetben adjuk meg. Ahol nem állt rendelkezésre korábbi magyar nyelvű kiadás, ott a saját fordításunkat közöljük.)
- Uiblein* 1982. *Uiblein, Paul*: Die Quellen des Spätmittelalters. In: Die Quellen der Geschichte Österreichs. Szerk. *Erich Zöllner*. Wien, 1982. (Schriften des Instituts für Österreichkunde, 40.) 95–113. o
- Veszprémy* 2008. *Veszprémy László*: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Budapest, 2008.
- VL² 1–14. Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon. Begründet von *Wolfgang Stammer* und *Karl Langosch*, herausgegeben von *Kurt Ruh* und *Burghart Wachinger*. Band 1–14. Berlin–New York, 1978–2008.²
- Wattenbach – Schmale* 1976. *Wattenbach, Wilhelm – Schmale, Franz-Josef*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vom Tode Kaiser Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnum. 1. Band. Darmstadt, 1976. 224–229. o.
- Wenzel* 1861. *Wenzel Gusztáv*: Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár. 2. k. (1234–1260). Pest, 1861.